

ἀρχινοῦσε μὲ τὸ «Ἀξιότιμε Κύριε»—πάει, τὸ μυριζόμενον πῶς ἀπὸ τὴν πρώτη λέξη θ' ἀρχινοῦσαν τὰ μπουμπουνητά.

Ἔτσι, μιὰ φορὰ μοῦστεϊλε ἓνα πολύστηλο πολιτικὸ ἀρθρο νὰ δημοσιέψω, πού τὸ νόμιζε βαρὺ κ' ἐπιληψίμο καὶ τῷχε γιὰ σίγουρο πῶς θάχουμε μπελάδες μὲ τὴν εἰσαγγελία. Τὸ ἀρθρο τὸ δπόγραφε μ' ἓνα «Θ», μὰ μοῦχε στείλει κ' ἓνα γράμμα πού δήλωνε σ' αὐτὸ πῶς τὸ ἀρθρο εἶναι δικό του, γιὰ νὰ τὸ παρουσιάσω στὴν ἀνάκριση, ἅμα μὲ καλινούσανε.

Τὸ ἀρθρο δημοσιεύτηκε καὶ πέρασε ἀπαράτρητο «Ἀπορῶ, ἀξιότιμε φίλε, μοῦγραφε μισοθυμωμένος, πῶς δὲ σὰς κάλεσε ὁ Εἰσαγγελέας».

«Τί φταίω ἐγὼ γι' αὐτό; κλπ. ἀποκρίθηκα, «Θέλετε νὰ παρουσιαστῶ μοναχός μου καὶ νὰ ζητήσω νὰ μὲ συλλάβουνε;»

Σκύλιασε ὁμως ἅμα ὕστερα ἀπὸ δυὸ τρία φύλλα δημοσίεψα στὴν πρώτη σελίδα, στὸ τέλος πού εἶχε δημοσιέψει τὸ ἀρθρο του, τὸ ἀρθρο ἐνδὸς ἄλλου πού, φαίνεται, δὲν τονὲ χώνευε.

«Ἀπορῶ, μοῦγραφε, ἀξιότιμε κύριε, πῶς δημοσιέψατε τὸ ἀρθρο αὐτουνοῦ τοῦ κυρίου στὸ ἴδιο μέρος πού τις προάλες μοῦ εἶχετε κάμει τὴν τιμὴ νὰ δημοσιέψετε καὶ τὸ ἰδικό μου ταπεινότατο ἀρθρο».

«Ἔχετε δίκιο, τοῦ ἀποκρίθηκα. Στὴ σελίδα πού δημοσιεύτηκε τὸ ἀρθρο σας ἔπρεπε νὰ μὴ δημοσιέψω τίποτα. Νὰ τὴν ἀφήνω πάντα κενή καὶ νὰ δημοσιεύω κάθε φορὰ μὲ μεγάλα ψηφιά τοῦτα τὰ στερεότυπα λόγια : *Ἐδῶ δημοσίεψε ἀρθρο ὁ κ. Θεοτόκης*. Νὰ μὲ συγχωρεῖστε πού δὲν τόκαμα.»

Δ. Π. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΗ

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

[Δημοσιεύουμε τὴν ὁμιλία τοῦ κ. Ρήγα Γκόλφη, πού ἔγινε στὸ «Ἑλληνικὸ Ὁδετό» στίς 20 τοῦ περασμένου Ἀπριλίου 1923. Ὅσοι ἀκούσανε τὸν κ. Γκόλφη, ὁμολογῆσανε πῶς κατώρθωσε νὰ δώσῃ ὁλόκληρη τὴ χαρακτηριστικὴ φυσιογνωμία τοῦ Βαλαωρίτη, σὲ μιὰ σύντομη κριτικὴ καὶ ιστορικὴ ἀνάλυση. Ὁ συνεργάτης μας, μὲ ὅλη τὴν πρωτοτυπία του, δὲν παραγνωρίζει στὴ μελέτη τοῦ, τὰ φωτεινὰ συμπεράσματα τῆς κριτικῆς τοῦ Παλαμά, γιὰ τὸ Λευκαδίτη ποιητή.]

Ὅταν κανεῖς ταξιδεύοντας στὰ Ἐφτάνησα, ἀφοῦ χαρῇ τῆς Ζάκυνθος τὴ χλοερὴ δροσιά καὶ τὴν ἡμερὴ γλύκα, τῆς Κεφαλονιάς

τὴν κινητιστὴ πλάση, ἀφοῦ λουστῇ στὸ ἀπαλὸ κ' εὐγενικὸ φῶς, στὸ ποικιλόχρωμο θάμα τῆς Κερκυραϊκῆς γῆς—σιμώσει κατόπι πρὸς τὶς ἀκρογιαλιὰς τῆς Λευκάδας, θὰ αἰστανθῇ ἀμέσως ἓνα πρῶτο ξάφνιασμα.

Ἡ Λευκάδα, ἔτσι ἀπλωμένη καθὼς εἶναι, ἀνάμεσα στὰ Ἡπειρώτικα βουνὰ καὶ τὶς Ρουμελιώτικες στεριὰς, μὲ τὰ ἔσκαπα βράχια τῆς, μὲ τὰ δασωμένα κορφοβούνια τῆς, μὲ τὴν ἀδρὴ ὄψιν τῆς παγκοσμιότητος τῆς, σὰ νὰ μὴ φαίνεται καθ' αὐτὸ νησί τοῦ Ἰονίου, σὰ νὰ συγγενεὺν περισσότερο μὲ τὰ πέρα στεριανὰ χρώματα, ποὺ μόνον ἓνα κανάλι τὴ χωρίζει ἀπ' αὐτά. Καὶ ὅμως, ὁ ἥμερος κάμπος τῆς, ἡ ἐλιά τῆς ἡ εἰρηνικὴ, τ' ἀπλωμένα τῆς ἀμπέλια, τὸ πλούσιο μακάριο φῶς τῆς, ἡ εὐγενικὴ ἀνθησὶς τῆς, μᾶς φωνάζουνε πῶς τὸ νησί τῆς Ἁγίας Μαύρας, δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωριστῇ ὁλότελ' ἀπὸ τ' ἄλλα Ἑφτάνησα.

Νὰ, λοιπὸν ἀμέσως ἀμέσως ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ποίησης τοῦ Βαλαωρίτη. Ρουμελιώτικη δύναμη καὶ λεβεντιά, Ἡπειρώτικη ἀγριὰδα, συνταιριασμένα μὲ τὴν Ἰόνια γλῶσσα καὶ ἡλιόφωτο, μὲ τὸ Ἑφτάνησιώτικο φῶς τοῦ πολιτισμοῦ, πολιτισμοῦ ἰδιότυπον, μὲ ὅλην βέβαια τὴν ἀπὸ τὰ ξένα ἐπίδραση.

Ἡ γενιὰ τοῦ ποιητῆ ροβόλησε καὶ πήδησε ἀπὸ τὴ Ρουμελιώτικη Βαλαώρα, καταδιωγμένη ἀπὸ τὸν Τοῦρκο, στὸ ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους προστατεμένο νησί, γιὰ νὰ βρῇ σκεπὴ καὶ ξανάσασμα. Γεννημένος ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ἀπὸ τὰ 1824, μεγάλωσε μέσα στὰ χρόνια τῆς ἀγωνίας ποὺ πέρασε τὸ ξυπνημένο ἔθνος, γιὰ νὰ στερεωθῇ στὰ πόδια του. Ὁ ἴδιος πάλαιψε γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἑπτὰ νησιῶν μὲ τὸ ἐλεύτερον Κράτος. Ἡ ζωὴ του εἶναι ὅλη του ἡ ποίηση. Ἄν ὁ Σολωμὸς ἀπὸ μακριὰ κοιτάζοντας, αἰστάνθηκε τὴν Ἑλλάδα, τὴν ἐπλάσε μὲ τὴ φαντασία του, ὁ Βαλαωρίτης τὴν ἔζησε τὴν Ἑλλάδα, ἀκέρια, ἀτόφια, μὲ ὅλη τὴν περασμένη τῆς ἱστορία.

Ὁ Βαλαωρίτης εἶπανε καρδιά, ἐκεῖ ποὺ ὁ Σολωμὸς εἶπανε ψυχὴ. Ἔτσι τὸ δράμα τῆς λευτεριάς, ποὺ ἡ ψυχὴ τοῦ Σολωμοῦ τὸ πόθησε μὲ τ' ἀνοιχτὰ πάντα καὶ ἀγρυπνα μάτια τῆς, ἦρθε ἡ καρδιά τοῦ Βαλαωρίτη—νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ. Καὶ ξαίρουμε πῶς ἡ καρδιά εἶναι ὑλιστικώτερη ἀπὸ τὴν ψυχὴ. Ὑλιστικώτερη λοιπὸν ἡ ποίηση τοῦ Βαλαωρίτη, πνευματικώτερη τοῦ Σολωμοῦ ἡ τέχνη. Μὰ καὶ νοιώθουμε μᾶζι, πῶς ἡ ψυχὴ πρὸ αἰώνια εἶναι, καὶ ἀπὸ τὴν πρὸ δυνατὴ καρδιά.

Πρωτόγονη, πρωτόπλαστη, ἀσχημάτιστη, δομητικὴ ἡ ἐμπνευσις τοῦ Βαλαωρίτη, ζήτησε ν' ἀκουμπήσῃ γιὰ νὰ πάρῃ μορφὴ καὶ σκῆμα,

στ' ἀχνάρια τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Μὰ εἶδε πῶς τὸ δημοτικὸ τραγούδι δὲν μπορούσε, δὲν τοῦ ἔφτανε νὰ τὸ ὑποτάξῃ ἀκέραιο. Ἐπρεπε νὰ τὸ ἀκολουθήσῃ ὁ ποιητὴς ἴσα μ' ἓνα σημεῖο. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα θὰ εἶτανε ἀνάγκη νὰ δημιουργήσῃ ὁ ἴδιος τὸν κατὰλληλο δρόμο του.

Πῶς μπορούσε νὰ κοιτάξῃ τί γινότανε τότε στὴν Ἀθήνα; Στὴν Ἀθήνα, οἱ Φαναριῶτες, ποὺ δὲν πολεμήσανε. ποὺ ἐνεργητικὰ δὲν ἀγωνιστήκανε, καὶ ποὺ μόνον καταδιωχτήκανε, σκληρὰ βέβαια κ' ἐπίμονα, εἶχανε μεταφέρει ἐδῶ τὴν κοινωνία τους, μὲ τὰ ἔθιμά τους τὰ ἰδιαιτέρα, μὲ τ' ἀριστοκρατικά τους συνήθεια, καὶ φυσικὰ μὲ τὴν τέχνη τους τὴ βυζαντινὴ ὁλολογία. καὶ τὴν ἑλληνικὴ τους γλῶσσα, τὴν τάχατες ἐξευγενισμένη. Δίχως ἰδανικὰ ζῶῃς, θετικὰ καὶ ὠρισμένα, δίχως χαραγμένη γραμμὴ, μὰ σχολαστικὰ ὀδηγημένοι ἀπὸ τοὺς δασκάλους τοῦ γένους, ζητούσαν ἓνα γύρισμα. Τὸ γύρισμα πρὸς τὰ πίσω. Ἀρχαία δόξα. ἑλληνικὸ μεγαλεῖο. Ἡ σύγχρονή τους ἱστορία σβησμένη γι' αὐτοὺς. Καμιά σπίδα κάτω ἀπὸ τὴ σιάχη.

Ὁ Βαλαωρίτης λοιπὸν ξεκινώντας ἀπὸ ἀντίθετη μεριά, δὲν μπορούσε νὰ προσέξῃ τὴν Ἀθήνα. Εἶχε σπουδάσει κ' εἶχε ζήσει στὴν Εὐρώπη. Τὸ κύμα τοῦ ρομαντισμοῦ, σάλευε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ πέλαγο τῆς τέχνης. Τὸ δέχτηκε καὶ αὐτὸς, ὅπως τὸ εἶχανε δεχτεῖ κ' οἱ καθαρεινουσιᾶνοι ποιητὲς τῆς Ἀθήνας. Μὰ πόσο ἀλιώτικα μᾶς φανέρωσε τὴν ἐπίδρασή του!

Τὸ δημοτικὸ τραγούδι, ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὴν ἐφτανησιώτικη τέχνη, καὶ μπασμένο στὸν κύκλο τὸ ρομαντικόν. Νὰ τὸ πρωτοφανέρωμα τοῦ Βαλαωρίτη. Κατόπι ἔγινε ὁ ποιητὴς πραγματικώτερος, μὰ πάντα γύρω στὸ καλούπι τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἀπὸ κεῖ δὲν μπορούσε νὰ ξεφύγῃ. Ξέφυγε βέβαια, λίγες φορές, μὲ μικρὰ του λυρικὰ κομμάτια, μὰ ἐκεῖ δὲν εἶναι κιὰ ὁ καθ'αὐτὸ Βαλαωρίτης. Γιατὶ ἀπὸ φυσικὸ του εἶτανε ποιητὴς ἐπικός. Τὸ ἐπικὸ στοιχεῖο εἶναι τὸ βασίλειό του, ἀπ' ὅπου ξεκινᾷ πάντα, ὅποιους δρόμους κι' ἂν παίρνει κατόπι. Δράμα, ποίηση τραγεῖα κι' ἀντρεπωμένη, παλληκαριά, λεβεντιά, θυσιᾶς, αἵματα, σπαραγμοὶ, νίκες, ἀποθέωση.

Ἐνα ὄνειρο, τὸνειρο τῆς σκλάβας πατρίδας, τὸν ἀκολουθεῖ παντοῦ. Ὁνειρο σκοτεινόν, θαμπόν, γαλάζιο, ποὺ πότε ἀλλάζει καὶ γίνεται λευκόν, κίτρινον, κόκκινον, κατάφωτον καὶ περίφωτον, λαχταρισμένον, ζωντανόν. Ἡ χαρακτηριστικὴ προτίμηση τοῦ Βαλαωρίτη εἶναι γενικὰ τὸ ὑψηλόν, τὸ θαυμαστό, ὅπως εἶπε ὁ Παλαμάς, καὶ ἀκόμα θὰ λέγαμε, τὸ βαρύν, τὸ μεγάλο, τὸ γιγάντιον, τὸ μυστηριώδικο. Ναι, τὸ μυστήριον εἶναι κεῖνο ποὺ αἰώνια τονε τραβᾷ. Στὸν ὕπνον του καὶ στὸν ξύπνον του

φαντάσματα βλέπει. Φαντάσματα στιχουργεί, ἀφοῦ πρῶτα τὰ ζωντανάει σιμά του. Ὁ κόσμος ὁ φανταστικός εἶναι γιὰ τὸν ποιητὴ μας αἰώνιος καὶ ἀπέθαντος κόσμος. Οἱ καλύτερες, οἱ δυνατώτερες, οἱ πιὸ ζωντανὰ χρωματισμένες εἰκόνες τοῦ Βαλαωρίτη, μᾶς δίνονται σὰν ἡ ἔμπνευσή του πηδᾷ ἀπὸ τὴν πραγματικὴ, στὴ φανταστικὴ ζωὴ. Πλαταίνει τὰ σύνορά της, ἐκεῖ ποὺ μιὰ μεγαληγορία τονὲ συνεπαίρνει.

Ὅταν τὸ Κούγκι τινάζεται στὸν ἄερα, τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ ἔχτρος βάξει πόδι, — ὁ ποιητὴς, τὸν ἡρωϊκὸ ἐκείνο καλόγερο, τὸ Σαμουήλ, ποὺ μᾶς τονὲ περιγράφει ζωντανὸ πρῶτα, μέσα στὴν ἀγωνία του, δὲ θέλει νὰ μᾶς ἀφήσῃ νὰ τὸν ἰδοῦμε πιά νεκρὸ, κάτω ἀπ' τὰ σωφίσματα ἐρελπια. Ὁ Σαμουήλ περνᾷ ἀπὸ τὸν πραγματικὸν τὸν κόσμο, στὸ φανταστικό.

Ἀνέβαινε στὸν οὐρανὸ καὶ τοῦ παπῶ τὸ ράσο
καὶ ἀπλώθηκε καὶ ἀπλώθηκε σὰν τρομερὴ μαυρίλα,
σὰ σύγνεφο κατὰμαυρο, καὶ θόλωσε τὸν ἥλιο.
Κ' ἐνῶ τ'ἀνέβαζε ὁ καπνὸς κ' ἐνῶ τὸ συνεπαίρνει,
τὸ ράσο πάντ' ἀρμένιζε καὶ διάβαινε σὰ χάρος.

Ὁ Θανάσης Βάγιας ποὺ πρόδωσε τὸ Γαρδίκι, ξανάρχεται σὰ φάντασμα στὴ ζωὴ. Ὁ κάτω κόσμος δὲν τονὲ χωρᾷ. Οἱ πεθαμένοι, ποὺ πᾶθανε ἀπὸ τὴν προδοσίᾳ του τὸν κυνηγοῦνε. Ὁ ἄπιστος καὶ ὁ μαυροκάρδος δὲν ἀναπαύεται μηδὲ στὸν τάφο. Ἡ κουκουβάγια εἶναι πάντα ἐκεῖ, ἀπάνου ἀπὸ τὸ μνήμα, γιὰ νὰ τὸν ξυπνᾷ. Ὁ Θανάσης Βάγιας, θεοκατάρατος, πράσινος, μυρίζοντας χῶμα, σέρνοντας τὰ σκουλίδια, ἀνεμίζοντας τὸ σάβανό του μᾶς φανερώνεται μπροστὰ μας ἴσκιος δλόβολος.

Ὅταν ὁ Ἀλήπασας, παραστέκει τὴ νύχτα, στὸ πνίξιμο τῆς κυρὰ Φροσύνης μὲ τίς ἄλλες δεκάξη κόρες, ὁ ποιητὴς δὲν ἔχει ἄλλο νὰ τοῦ προφητέψῃ, παρὰ τοῦ φανταστικοῦ κόσμου τὴν ἐκδίκηση, ποὺ θὰ σηκωθῇ μιὰ μέρα ἐναντίου του μὲς ἀπὸ τὴ λίμνη.

Καὶ σὺ, Ἀλῆ, ποὺ χόρτασες τὴ λύσσα, τὴν ὀργή σου,
σὰν ἐρῆν ἡ ὥρα ἡ φοβερὴ κλεισμένος στὸ νησί σου,
τὴ νύχτα ἐδῶ ποὺ πέρασες, δὲ θὰ τὴ λησμονήσῃς!
Κι ὅταν θ' ἀπλώνης στὸ νερὸ τὰ χεῖλη νὰ δροσίσης,
φωτιά θὰ πίνῃς ἄσβεστη καὶ θέρμη καὶ πικράδα.
Εἴν' ἀρμυρὰ τὰ δάκρια καὶ ἀφήνουν φαρμακᾶδα.
Εἴν' ἀρμυρὰ, θυμήσου το! Θὰ ἰδῇς πὼς θὰ ξυπνήσουν,
πὼς θ'ἀρθοῦνε στὸ βράχο σου τὴ νύχτα νὰ χτυπήσουν
σὰν κύματα ὀλοφούσκωτα, ἀφροστεφανωμένα,
μὲ βογκητὸ, μὲ μούγκρισμα, σκληρὰ καὶ διψασμένα.

Τριγύρω σου θά σηκωθοῦν, ψηλά βουνά θά γίνουν,
τὸ δρόμο θά σοῦ κλείσουνε, νὰ φύγῃς δὲ θ' ἀφίνουν,
θὰ νὰ ζητῇς βοήθεια, κανεὶς δὲ θ' ἀγκυκάει . . .

Ἡ λίμνη θά σὲ φάῃ.

Ἀκόμα, στὸ ποίημα «Τὸ ξεριζωμένο δέντρο» βλέπουμε νὰ ξεπηδᾷ τὸ φάντασμα τοῦ Ἀργύρη, κάτου ἀπὸ τὸ κοντρί ποὺ ξεψύχησε, ὁ μὲ μπαμπεσιὰ σκοτωμένος ἐκεῖνος ληστής. Τὰ φουσκωμένα νερά ποὺ ξεριζώσανε τὸ δέντρο, μάταια πασκίζουνε νὰ παρασύρουνε στὸ διάβα τους τὴν πέτρα τοῦ Ἀργύρη.

Φεύγουν μὲ τρόπο τὰ νερά. Τοῦ πεθαμένου ὁ ἴσκιος
τὰ κυνηγάει καὶ τὰ πατεῖ. Τὸ χνῶτο τοῦ τὰ σκίζει.

Ἀρμένιζε τὸ φάντασμα. Τὰ νεκρολίβανά του
τάχει φτερούγια σὰ πλευρά, κι ἀνεμοδέρνει Χάρος.

Δυὸ λόγια ποὺ ἀπαντοῦμε στὸ Βαλαωρίτη, παίρνουνε ἰδιαίτερο τόνο, περιεχόμενο, σημασία. Τὰ λόγια, μυστήριο καὶ μαρτύριο. Γιὰ τὸν ποιητὴ τῶν «Μνημόσυνων» ὅλα τῆς καρδιάς τὰ χτυπήματα κ' οἱ ἀγάπες, ὅλα τὰ σκηνήματα μέσα στὶς ἐποχὲς τῆς ἱστορίας, μέσα στὶς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἐνὸς μυστηρίου τὸ ξεδιάλυμα, κι ὅλες οἱ θυσίες κ' οἱ ἀγῶνες γιὰ μιὰν ἰδέα, τέλος ἔχουνε τὸ μαρτύριο.

Εἶν' ἱερὸ μυστήριο,
Φροσύνη, τὸ μαρτύριο.

Εἴπαμε πῶς ὁ Βαλαωρίτης εἶνε ποιητὴς ἐπικός. Τὸ λυρικό στοιχείο βέβαια δὲν τοῦ ἀπολείπει, μὰ ὅπου φανερώνεται εἶναι σὰ ν' ἀκολουθῇ, σὰ νὰ ὑπερετῇ τὸ πρῶτο. Ἴσως μάλιστα ἡ συχνὴ αὐτὴ ἔλλειψη λυρισμοῦ, κάνει τὴν ποίησιν τοῦ Βαλαωρίτη, νὰ μὴν προσέχεται ἀπὸ τὴ νεώτερη γενεά. Περνοῦμε σήμερα τὴ λυρικὴ μας ἐποχὴ, γενικὰ στὴν ποίησίν μας. Ὁ λυρισμὸς μᾶς συνεπαίρνει, μᾶς μεθᾷ, μᾶς τρεξιδεύει στοὺς αἰσθηματικούς μας κόσμους. Τὸ ἔπος σὰ νὰ πέρασε. Ἡ στοχαστικώτερη ποίησις σὰ νὰ μὴν εἶναι τῆς ὥρας μας.

Ὁ Βαλαωρίτης, ὅστερ' ἀπὸ τὰ «Μνημόσυνα» δὲ θέλησε νὰ ἀφιερωθῇ παρὰ σὲ ποιήματα συνθετικά. Ἀκολούθησε λοιπὸν ἡ «Κυρὰ Φροσύνη» γεμάτη ἀπὸ διάθεση ρομαντικὴ, μὲ στίχο ὄχι πολὺ μεστωμένο, κάπου μάλιστα βιασμένο καὶ ἄτεχνο. Κατόπι ὁ «Θανάσης Διάκος» ποίημα ἐπικό, ποὺ ξετυλίγει ὅλο τὸ μαρτύριο τοῦ ἥρωα τῆς Ἀλαμάνας, μὲ ζωηρὰ χρώματα, καὶ ποὺ ἀνάμεσα σὲ πεζολογικὰς σελίδες, ξεχωρίζουνε κομμάτια δυνατὰ, μὲ ἀληθινὴ ποιητικὴ πνοή. Τὸ τελευταῖο μέρος ἀπὸ τὸ «Διάκο», ποὺ ἐπιγράφεται : «Τὸ δαχτυλίδι» εἶνε πάλι

ένα πηδύμα του ποιητή, στον κόσμο το φανταστικό, για να μᾶς ἀφήση τη στερνή ἐντύπωση. Τὸ χρυσὸ δαχτυλίδι τοῦ ἥρωα, εἶτανε ὅ,τι ἀπό, μείνε ἀχάλαστο, ἀπὸ τὸ λείψανό του μέσα στὴ θρακιά. Δὲν ἔπρεπε νὰ πᾶς σὲ ἄνομα χέρια. Ἀστράφτει μιὰ σπῖθα μὲς ἀπὸ τὴ γίς, καὶ τὸ πτερωτὸ δαχτυλίδι ἀνεβαίνει μονάχο του πρὸς τὸν οὐρανό.

Ὁ Παλαμᾶς σημειώνει: «Καὶ μ' ὅλο του τὸ χάρισμα, καὶ μ' ὅλη του τὴ δύναμη, «Ὁ Θανάσης Διάκος» δὲ μᾶς γλυτώνει ἀπὸ μιὰ βαρειά καὶ στενόχωρη, ἃς τὸ ποῦμ' ἐντύπωση. Ἀφορμὴ τῆς ἡ ἀποκλειστικά, φανατικά, σκληρὴ καὶ ἀλύγιστη κυριαρχία τοῦ ἀρρενωποῦ καὶ τοῦ πολεμόχαρου. Περίσση μακαρούτη μαυρίζει τὴν ἀτμοσφαῖρα». Μὰ ὁ λόγος οὗτος τοῦ ποιητῆ τῆς «Ἀσάλευτης ζωῆς» ταιριάζει γιὰ τὸ πῶς μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Βαλαωρίτη. Βέβαια ἡ πίστη γιὰ μιὰν ἰδέα, εἶνε ὅ,τι ἀνώτερο κλείνει μέσα του ἕνας ἄνθρωπος, καὶ ἡ δύναμη γιὰ τὴ θυσία δίνει χάρι θεϊκή, ἀνεβάξει τὸ ἀνθρώπινο πλάσμα, σ' ἕνα ἀψηλότερο σκαλοπάτι, τὸ ἐξαυλώνει. Μὰ δὲ φτάνει μόνο νὰ τραγουδήσης τοῦτο μονόπλευρα, μὲ ἀποκλειστικότητα, καὶ μάλιστα σὲ ἔργα συνθετικώτερα, γιὰ νὰ νομίσης: πὼς μὲ τὸ μεγαλεῖο τῆς πράξης ποὺ ποιητικὰ ἱστορεῖς, ἀναπληρώνεις κάθε ἄλλο μεγαλεῖο. Καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς τέχνης εἶνε τόσο δύσκολο, καὶ τόσο ἀπαιτητικό!

Τὰ «Πρῶτα Στιχογραφήματα», τὰ «Μνημόσυνα», ἡ «Κυρὰ Φροσύνη», καὶ ὁ «Θανάσης Διάκος», εἶναι τὰ ἔργα ποὺ εἶδαν τὸ φῶς σὰ ζοῦσε ὁ ποιητής. Ὑστερ' ἀπὸ τὸ θάνατό του δημοσιεύθηκε ὁ «Φωτεινός», δηλαδὴ τὰ τρία πρῶτα μέρη ἀπὸ τὸ ὅλο ποίημα, γιατί τ' ἄλλα τρία «ἄσματα» (ἔξη εἶτανε δλάκερα) δὲν πρόφτασε νὰ γράψῃ ὁ ποιητής. Μὰ μπορούμε νὰ ποῦμε, πὼς τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἔργο του, κρίνει τὴ Βαλαωρίτικη μούσα, καὶ τῆς δίνει τὸ μέτρο καὶ τὴν ἀξία τῆς.

Ὁ «Φωτεινός», ἐπὶ καὶ τοῦτο ποίημα, γραμμένο στὴν ὄριμη ἡλικία τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ, δείχνει κάπως ἀλιώτικα φωτισμένη, τὴν ἴσα μὲ τότε δημιουργικὴ του ἐργασία. Τὸ κυριώτερο, τὸ χαρακτηριστικώτερο ἀπ' ὅλα στοιχεῖο καὶ γνώρισμα τοῦ Βαλαωρίτη, εἶναι ὁ ἀπεριόριστος ἔρωτας ποὺ εἶχε γιὰ τὴν ἐλευθερία. Αὐτοῦ πρέπει νὰ σταθοῦμε γιὰ νὰ γνωρίσουμε, τὴ γενικὴ ἰδέα καὶ γραμμὴ, ποὺ φανερώνη τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ μας. Ὁ ἔρωτας γενικὰ στὴν ἐλευθερία. Ἡ καρδιά τοῦ Βαλαωρίτη γι' αὐτὸ χτυπᾷ. Ὅλα τ' ἄλλα του γνωρίσματα, πηγάζουν ἀπὸ τὸ πρῶτο αὐτὸ καὶ τὸ κύριο. Ἡ πατριδολατρεία του, ἡ φανατικὴ τὸν προσήλωσις στὴν ἰδέα τῆς ἀπολύτρωσης τοῦ γένους, δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ τὰ μέσα ποὺ βρῆκε, στὴν ἐποχὴ του, γιὰ νὰ δώσῃ φτερά, ψυχὴ, στὸ μεγάλο του ἔρωτα γιὰ τὴν ἐλευθερία. Ὁ ἄν-

θρῶπος με τὴν πλατιά, τὴν ἄδολη καὶ γενναία καρδιά, ποῦ ἄλλου τότε μπορούσε νὰ ρίξῃ τὴν προσοχή του, ν' ἀφιερώσῃ τὴ ζωὴ του, παρὰ σὲ δ,τι συντελοῦσε γιὰ τὸ λυτρωμὸ μιᾶς φυλῆς, τῆς δικῆς του φυλῆς, τυρανισμένης, ἀδικημένης, μαρτυρεμένης; Πλατύτερα ἰδανικά, ξετυλιγμένα βέβαια ἀπὸ τότες, στὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη, δὲν εἶχανε ἀπλωθῇ, δὲν εἶχανε δώσει σημάδια θετικὰ καὶ μόνιμα, καὶ φυσικὸ εἶτανε νὰ μὴ φτάσουνε ὡς τὴν πισωδρομημένη ἀνατολή. Τὸ ἰδανικὸ τοῦ Ἑθνικισμοῦ, πρῶτους τότε, σὰν ἰδέα κινήτρα καὶ ἀνθρωποσώστρα. Τὸ ἰδανικὸ αὐτό, θέρμανε τὴν ποιητικὴ μπόρεση τοῦ Βαλαωρίτη.

Μὰ μέσα στὰ σύνορα τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοῦ, ὁ ἔρωτας τοῦ Βαλαωρίτη γιὰ τὴν ἐλευτερία, βρίσκει τὸν τρόπο νὰ μιλήσῃ πλατύτερα, γενικώτερα, ἀνθρωπιστικώτερα. Νά, ἡ ξεχωριστὴ σημασία τοῦ «Φωτεινοῦ». Ὁ Βαλαωρίτης σὰ νὰ μυρίζεται, σὰ νὰ μαντεύῃ ἕναν ἄλλο δρόμο, σὰ νὰ προφητεῖ μὴν ἐξέλιξῃ. Φεύγει ἀπὸ τὰ συνειδημένα του θέματα, καὶ γυρίζει πίσω ἱστορικά, στὰ 1357, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ προχωρήσῃ θάλλεγε κανεὶς πιὸ μπροστά. Οἱ Βενετσιάνοι, κυβερνοῦσανε τότες καὶ τὴ Λευκάδα. Ἀρχοντας εἶτανε ὁ Τζώρτζης Γρατσιάνος, ποῦ κατεπίεζε τὸ λαό, ὥςπου αὐτὸς ἀναγκάστηκε νὰ ἐπαναστατήσῃ. Ἐπαναστατικὸ ἐπεισόδιο λοιπὸν ὁ «Φωτεινός». Ὁ Φωτεινὸς εἶν' ἕνας φωτισμένος χωριάτης, ποῦ ξαίρει, ποῦ ἔχει συνείδηση τοῦ δίκιου του, καὶ παθαίνει καὶ ὑποφέρει καὶ θυσιάζεται γι' αὐτό. Τὴ στιγμή ποῦ τὸ ἀρχοντολόζι τοῦ νηιοῦ, ἔγερνε τὸ κεφάλι μπρὸς στὴ δύναμη τοῦ φράγκου, μόνο ἡ ἀνυπόταχτη φωνὴ τοῦ ἐργάτη τῆς γῆς ἀκουγότανε, μόνο τὸ ἀνυπόταχτο χέρι του δὲ δούλευε τὸν ἀφέντη, μόνο ἡ ἀνυπόταχτη καρδιά του διαμαρτυροῦτανε, καὶ τὸν ὀδηγοῦσε στὸ σηκωμό.

Ὁ Ἀρχοντας ἔρχεται νὰ καταπατήσῃ τὴ σπορὰ τοῦ χωριάτη. Ὁ Φωτεινὸς ἀρπάζει τὴ σφεντόνα του καὶ χτυπᾷ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ ἐπιδρομέα, τοῦ κατακτητῆ. Ὁ Φωτεινὸς διαφεντεύει τὸν τόπο του, τὸν κόπο του, τὸ δίκιο του. Μὰ ὁ ἀφέντης ξαίρει ν' ἀποκαταστήσῃ τὸ νόμο τοῦ δυνατοῦ ἐνάντια στὸν ἀδύνατο.

Ἐγώ, σχολικὴ ἀγνώριστο, ὁ Τζώρτζης ὁ Γρατσιάνος,
ἀφέντης σου παντοεινὸς τύραννος, ἀρχοντάς σου.
Αὐτὸ τὸ χῶμα ποῦ πατῶ, οἱ πέτρες, τὰ νερά σου,
ἡμερο καὶ ἄγριο κλαρί, τὰ γέρι σου, ἡ ψυχὴ σου,
τὰ ζωντανά σου, τὰ παιδιὰ, τὸ αἷμα σου, ἡ τιμὴ σου,
ὅλα δικά μου, μάθετο...

Μὰ ὁ Φωτεινὸς ἀπαντώντας, ὑψώνεται ἀντιπρόσωπος ὅλου τοῦ ἀδικημένου φτώχοκοσμου, τοῦ λαοῦ, ποῦ τὸν ἐκμεταλλεύεται ὁ δυνατός, τὴν ἴδια ὥρα ποῦ τοῦ ἀρνιέται καὶ αὐτὴ τὴν ὑπαρξή του ἀκόμα.

Ἄν ξεραῖθῃ τὸ κλαροί, πάντα χλωρὴ εἶν' ἡ ρίζα,
καὶ μένει πάντα ζωντανὸ ἡ ρόδι φάγ' ἡ βρίζα
αὐτὸ τὸ βόιδι τὸ μανό, ποὺ ὅσο βαθειὰ ρουχνίζει
τόσο εὐκολὰ μυγιάζεται καὶ ἀνεμοστροβιλίζει
καὶ ποὺ τὸ κρᾶζονε Λαό. Θὰ σπάσῃ τὸ καρίκι
καὶ θὰ προβάλλῃ μὲ φτερά μιά μέρα τὸ σκουλίκι.
Τότε πουλὶ τὸ σεραπτό πόιός ξαίρει ποὺ θὰ φτάσῃ !

Καὶ ρωτᾷ ὁ ἀφέντης :

— Δεῖξε μου αὐτὸ τὸ λείψανο ποὺ θὰ βρυκολακιάσῃ.

Βαρεῖα κατακυρλᾷ ἡ ἀπάντησις :

Ἐγώ, ὁ φτωχὸς ὁ Φωτεινός, ὁ γέρος ὁ ξεσκλιάρης.
ποὺ ρίχνω ἐδῶ τὸ σπόρο μου γιὰ νὰ μοῦ τονέ πάρης,
ἐγὼ ποὺ μὲ τὸν ἰδρωτὰ τὰ χῶματα ζυμώνω.
γιὰ νὰ τρώῃ ἄλλος τὸ ψωμί, ποὺ τρέχω, καὶ κεντρώνω
τὴν ἀγριλίδα τοῦ βουνοῦ, καὶ ποὺ δὲν ἔχω λάδι
ν' ἀνάψω τὸ καντίλι μου, καὶ ζῶ μέσα στὸν ἄδη.
ἐγὼ ποὺ μὲ τὰ νύχια μου ἀναποδογυρίζω
τὸ λόγγο καὶ τὰ ριζιμιά γιὰ νὰ σᾶς τὰ στολίζω
μὲ κλήματα ποὺ δὲν τρυγῶ καὶ ποὺ ποτὲ δὲν ἔχω
λίγο κρασί κεφαλαικὸ τῇ γλώσσα μου νὰ βρέχω.
ἐγὼ ὁ φτωχὸς ὁ μυλωνάς, ποτὲ ζῶ σ' αἰώνια ζάλη
καὶ παίρνω κέρδο, πληρωμὴ, προσφάγι τὴν πασιπάλη,
ποὺ δὲν ὀρίζω τὸ παιδί, ποὺ πάντα ζῶ μὲ τρόμο,
καὶ ποὺ δὲ βρίσκω ἐδῶ στὴ γῇ γιὰ νὰ με κρίνῃ νόμο
αὐτός, αὐτὸς εἶν' ὁ Λαός. Τάψυχο τὸ κουφάρι,
αὐτὸ 'ναι τὸ καματερό, τὸ ψόφιο τὸ κριάρι. . .
Μὴ ρίξῃς ἄλλο φόρτωμα στὴν ἔρμη του τὴν πλάτη . .

Ἔτσι ἂν στὸ ποίημα τοῦτο, δώσουμε πλατύτερο νόημα στὴ σημασίᾳ τοῦ ξένου, τοῦ ἀφέντη καὶ κατακτητῆ, καθὼς καὶ στὴ σημασίᾳ τοῦ δυναστευόμενου χωριάτη, ποὺ τὸν ἐκμεταλλεύεται ὁ πρῶτος, τότες ὁ «Φωτεινός», παίρνει κοινωνικὸ περιεχόμενο, καὶ μένει ἕνα ἐπικὸ ἔργο, μὲ πνοὴ ποὺ φτάνει πρὸς πέρα, ἀπ' ὅσο τὸ θέλησε, ὁ ποιητὴς του.

Μὰ δὲν εἶναι μονάχα ὁ «Φωτεινός» ποὺ μᾶς δείχνει φανερώτερα τὴ γενικὴ γραμμὴ τοῦ Βαλαωρίτη. Ὁ ποιητὴς μας, μὲ ὅλο τὸ φιλοπόλεμο καὶ πατριωτικὸ του αἶσθημα, δὲν ἔψαλλε καὶ δὲν ὑμνῆσε καὶ καὶ δὲ ζωγράφισε μάχες, καὶ πολεμικὰ ἐπεισόδια δημοτικῆς ἐνέργειας τοῦ ἀγῶνα τοῦ 21, ὅπως κάμανε ἄλλοι σύγχρονοί του ποιητές, ποὺ παίρνανε καὶ βραβεῖα στοὺς Πανεπιστημιακοὺς δραματικούς καὶ ποιητικούς ἀγῶνες. Ὁ Βαλαωρίτης τραγούδησε, ἀρματωλοὺς καὶ κλέφτες, ἀντρες δηλαδή ποὺ πολεμήσανε καὶ πάθανε καὶ μαρτυρήσανε γιὰ τὸν

έρωτα στην ελευτεριά που τους πλημμύριζε την ψυχή. Ο Κατσαντώνης, ο Βλαχάβας, ο Αστραπόγιαννος υψώνονται σὰ σύμβολα. Είναι οι άγνυκόταχοι μέσα στα χρόνια της δουλείας και του κατατρεμού. Ψυχές δυνατές, που θεωρούν βάρος τη ζωή τους ύποταγμένη στις στενόχωρες, δολερές, καταπιεστικές και άποτρόπαιες διαταγές της τυραννικής τρομοκρατίας της Τούρκικης διοίκησης. Τραβιούνται μακριά από τον κόσμο, αντίμαχοι και καταφρονητές. Μά και μέσα στην πλάση την άσκληβωτη, δέ βρίσκουνε άέρα λευτεριάς.

Γιατί βοννά μου, ανάμεσα τόσης χαράς κι αγάπης,
ανάμεσα τόσης ζωής και τόσης άρμονίας,
δέν άκουσα νά κελαδη μές στις έτιās τὰ φύλλα
και μές στο φλοίσβο του νερού ελευτεριάς ή αύρα;

Ο Βαλαωρίτης μās φανερώνει ακόμα τη λεύτερη ψυχή του, και στη φίλία του με τὸ Λασκαράτο. Ο Λασκαράτος ένας άντάρτης, ένας μαστιγωτής της γύρω του κοινωνικής ψευτιάς, κατατρεμένος από την ψευτοϊδεαλιστική έποχή του, άφωρέσμενος επίσημα από την Έκκλησία. Μά όλα τούτα δέν εμποδίζουνε τὸ φιλοκοινωνικό και τὸ φιλόδηρικο Βαλαωρίτη, νά τιμᾷ και νά ξετιμᾷ τὸ πνέμα τοῦ Λασκαράτου, πνέμα αντιπροληφτικό, επαναστατικό, φιλελεύτερο, στραμένο πρὸς ανοιχτούς ὁρίζοντες. Και δεχότανε μ' ένδιαφέρο και αγάπη την κάθε κρίση, και τις συμβουλές ακόμα τοῦ Κεφαλονίτη σατυρικού, καθὼς και τὰ παράπονα γιά τὸν καταδιωγμό του. Μὲ άφωρέσανε γιά νά μὴ λυώσω, τοῦ έγραφε ὁ συγραφέας τῶν «Χαραχτήρων», και δέ μοῦ κάμανε τη χάρη ν' άφωρέσουνε τὰ παπούτσια τῶν παιδιῶν μου, που λυώνουνε κάθε μέρα, και μ' άφανίζουνε στα έξοδα.

Μά εκεί που ὁ Βαλαωρίτης, άδιαφορώντας γιά τὰ καθιερωμένα, έδειχνε ακόμα μιᾷ φορά, την αγάπη του πρὸς τη λεύτερη κι άνεπηρέαστη γνώμη, είναι τὸ χτύπημα που κατάφερε κατὰ τοῦ δασκαλισμοῦ, τοῦ «λογιωτατισμοῦ», ὅπως τὸν έλεγε χαρακτηριστικά. Ρουμελιώτης κ' έφτανησιώτης μαζί, δέν μπορούσε νά τοῦ ξεφύγη ή σπουδαιότητα που είχε τὸ ζήτημα της αληθινής γλώσσας. Καθιέρωσε στο ποιητικό του έργο τη δημοτική, την έποχή της λογιωτατοκρατίας. Έσκυψε, έβαλε αὐτί, κρόσσεξε, μελέτησε, κατὰ τὸν τρόπο του και με τὰ μέσα που είχε τότε στη διάθεσή του, τη γλώσσα τοῦ λαοῦ. Της έδειξε την αγάπη, και την άφοσίωσή του. Δέν κατάφερε βέβαια νά την ύποτάξη. Δέν είχε ὅλη τη γνώση, δέν είχε τη δύναμη, δέν είχε την πείρα, δέν είχε

τῇ βοήθειᾳ τῆς ἐπιστήμης. Μὰ φτάνει μονάχα, πὼς ἐνῶ γύρω του οἱ ἄλλοι τρέχανε ἀφηνιασμένοι σ' ἓνα δρόμο πὺν ὀδηγοῦσε στοὺς τάφους αὐτὸς πῆρε τὴ σιγάτα πὺν ἔφερεν ὀλοῖσα στὴ ζωὴ. «Ο Ψυχάρης σημεῖωσε ἀπὸ τὰ 1893. («Ρόδα καὶ Μῆλα» Τόμος Α'): «Ὁ Βαλαωρίτης εἶναι μάγος, καὶ τῆς καρδιᾶς τὰ μυστήρια καὶ τῆς γλώσσας, ἔμαθε νὰ τὰ ξεδιαλίσῃ . . . Σέβουνταν τὸ λαό, καὶ τοῦτο φτάνει».

Ἡ γλώσσα τοῦ Βαλαωρίτη, εἶναι ἡ γλώσσα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, μὰ ὄχι ἀκέρια καὶ ὀλόβολη. Ἡ ἐπίδρασις τῆς καθαρεύουσας, δὲν τὸν ἀφῆσε νὰ νοιώσῃ τὴ σημασίαν πὺν ἔχει τὸ τυπικὸ τῆς δημοτικῆς μας, γιὰ τὴν καθιέρωσίν της. Προσπάθησε ὅμως νὰ πλουτίσῃ τὸ ὕφος του, καὶ κοίταξε νὰ πλατύνῃ τὸ λεχτικὸ του μὲ λέξεις ἑκφραστικὰς, πὺν τίς μάζευε σὰν πολύτιμα πετράδια, μὲς ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Γιὰ τοῦτο οἱ περιγραφές του ἔχουνε ζωντάνια, ἔχουνε κίνησι καὶ χρῶμα. Δὲν περιφρονεῖ τίς ἀγνωστες λέξεις, φράσεις ἀκόμα λαϊκὰς ὀλάκερες, μὰ τίς ταιριάζει μέσα στοὺς στίχους του, ὑψώνοντάς τες ἔτσι καλλιτεχνικά. Ὅπως καὶ ἂν εἶναι ὁ Βαλαωρίτης, θανάτωσε τὸ δασκαλισμὸ στὴν ποίησι, ὅπως εἶχε σκοτώσει πρῶτῃτερα τὸν παριζιάνο ἀλήτη πὺν τοῦ ρίχτηκε στὸ ὕδατος τῆς Βουλῶνης.

«Μὴ φοβοῦ» ἔγραφε στὸ Ροῦδη. «Ὅπου ἡ πίσσις τοῦ λογιωτατισμοῦ ὑπῆρξε μεγάλη, τόσον ἔπρεπε νὰ εἶναι ζωηρά καὶ ἡ ἐξέγερσις. Μὴ φοβοῦ . . . Ἀρκεῖ μόνον οἱ νέοι τῆς Ἑλλάδος ποιηταὶ νὰ μὴ δειλιάσωσιν ἀπέναντι τῶν τελευταίων ἀπηλπισμένων ἐφοδῶν τοῦ λογιωτατισμοῦ, ὄντες δὲ βέβαιοι περὶ τοῦ τελικοῦ θριάμβου, ν' ἀσχοληθῶσι σπουδαίως, συλλέγοντες, καθαίροντες, συνάττοντες τοὺς ἀπεράντους θησαυροὺς τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσας. Ἡ μεταβολὴ ὑπῆρξε τραχεῖα, ἀπροσδόκητος. Κρυφὸ σαράκι ἔτρωγε τὸ κουφάρι τοῦ Λογιωτατισμοῦ, καὶ ἐνῶ ἐφαίνετο ρωμαλέος, ροδοκόκκινος, στιβαρὸς, αἰφνης σωριάζεται καὶ καταπίπτει . . . Πρέπει νὰ ταφῇ διὰ παντὸς ὁ Λογιωτατισμός».

Ἔτσι ὁ Βαλαωρίτης προφήτεψε τὸν Ψυχάρη. Προφήτεψε ἀκόμα καὶ τὴ δική του δόξα.

Θὰ ζωντανέψῃ μιὰ φορὰ καὶ ἀπὸ τὰ μνήματά μας,
θ' ἀστράψῃ πάλι ὀλόφωτο τὸ γλυκοχάραγμά μας.

Γιατὶ δόξα γιὰ τὸν ποιητὴ, εἶναι ἡ δικαίωσί του ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους. Τραγουδᾷ, καὶ ἀντιπροσωπεύει βέβαια τὴν ἐποχὴν του. Μὰ ἡ ἐποχὴ περνᾷ καὶ φεύγει. Ὅστερα ἔρχεται ὁ καιρὸς πὺν σταματοῦμε καὶ κοιτάζουμε. Ἀλλάζουνε οἱ ιδέες, ἀλλάζουνε οἱ συνήθειες, οἱ πνε-

ματικές σφαῖρες, οἱ ποιητικοὶ τρόποι καὶ κύκλοι. Μὰ τότες δὲν παρατηροῦμε μονάχα τί τραγούδησε ὁ ποιητής, μὰ προσέχουμε περισσότερο πῶς τὸ τραγούδησε. Ἡ δύναμη, ἡ εὐκρίνεια, τὸ αὐτόχυτο τῆς ἐμπνευσης, τὸ ποιητικὸ αἶσθημα, ἡ καλλιτεχνικὴ μορφή, μ' ἕνα λόγο ἡ ἀξία τῆς ποιητικῆς τοῦ δημιουργίας λογαριάζεται γιὰ τὴν ἀθανασία του.

Ἡ ποίηση τοῦ Βαλαωρίτη εἶναι ὅλο κίνηση, παρόρμηση, ἐνέργεια. Ἡ ζωὴ του ἀπαράλλαχτα εἶτανε ὅλο δράση. Ταξιδεύει, σπουδάζει, μελετᾷ, ψάχνει, πολιτεύεται. Ἀντιπρόσωπος ριζοσπάστης, στὴν Ἰόνιο Βουλὴ, βουλευτὴς ἔπειτα στὴν Ἀθήνα. Μόνο στὰ τελευταῖα του χρόνια, σὰ νὰ θέλῃ νὰ πάρῃ τὴ στερεὴ του φόρα, νὰ συγκεντρώσῃ ὅλη του τὴ δύναμη γιὰ τὴν ποιητικὴν τοῦ δημιουργία, ἀποτραβίεται στὸ γειτονικὸ τῆς Λευκάδας τοῦ νησαίου, στὴ λατρεμένη του Μαδουρή. Ὁ «χαλαστής» κατὰ τὴ δική του ἔκφραση, «μὰ πλάστης χάρος» τοῦ σταματᾷ τὴ γενναία καρδιά, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1879.

Θυμοῦμαι τώρα, ἕνα μοναδικὸ χινοπωριάτικο δειλινό, πὺν πέρασα στὸ μᾶλο τῆς Λευκάδας, ἐκεῖ ὅπου ὀδηγεῖ ἕνας τεχνητὸς δρόμος, ἀνάμεσα στὴ λιμνοθάλασσα, ἔξω πρὸς τὸ μεγάλο καὶ ἀπέραντο Ἰόνιο, πὺν βογγᾷ τρικυμισμένο, ἀπαράλλαχτα σὰν τὸ δρόμο τῆς Μεσολογγίτικης λιμνοθάλασσας, πὺν ὀδηγεῖ στὴν Τουρλίδα.

Εἶτανε μιὰ δύση αἱματόχρωμη, πὺν ἀντιφέγγιζε στὰ νερά, στίς γύρω στεριές, στὰ τζάμια πέρα τῆς πολιτείας... Ἐξαφνα, ὁ οὐρανὸς θολώνεται. Ἐνα σύγγεφο πλατί, θαμπό, μαῦρο, σηκώθηκε κατὰ τὸν κόρφο τῆς Πρέβεζας, πάνω ἀπὸ τὰ Ἠπειρώτικα βουνά, καὶ κύλησε πρὸς τὸ νησί, καὶ ὕστερα ἔστριψε πέρα ἀπλωμένο, θεώρατο, πρὸς τὰ στεριανὰ βουνά, περνώντας τίς κόρφες τῆς Ρούμελης. Ὁ Βαλαωρίτης ἀλόβος, μὲ τὰ ὁράματα καὶ τὰ φαντάσματα, ξαναζωντάνεψε μπροστά μου. Καὶ ρώτησα τὸν ἑαυτό μου καὶ εἶπα: Εἶναι τάχα τὸ ρᾶσο τοῦ Σαμουήλ, πὺν ἀνεβαίνει ἄλλη μιὰ φορὰ, πάνω ἀπὸ τὸ Σούλι, ἢ μὴν εἶναι ἡ συνεφιασμένη ψυχὴ, ἡ δυναστεμένη, ἡ ἀξέσπαστη καὶ μαυρισμένη προφητικὴ ψυχὴ τοῦ λαοῦ, πὺν ζωγράφισε ὁ ποιητὴς τοῦ «Φωτεινοῦ»;